

2016-04-29

Amanda Scott
Project Geologist
M +46 703 221 497
amanda@talgaresources.com

Desktop study regarding the cultural environment at Nunasvaara, Kiruna municipality, County of Norrbotten

Here comes the written PM for the requested desktop study and analysis of the cultural environment at Nunasvaara. The study is based on the supplied area of interest which encompass about 47 km² centered around the mountains of Hosiovaara and Nunasvaara and the marshland Mukkanivanjänkkä.

The desktop study has encompassed the four stages formulated in the cost estimate as follows:

- Review of the County Museums' comprehensive archive and library, specialized in the cultural environment of Norrbotten.
- Review of the ancient remains register, FMIS, of known remains in the area of Nunasvaara.
- Review of the historical maps from the area.
- Analysis of the gathered material, an assessment of the character and potential of the area and a conclusion to what effects a mining activity would have on the cultural environment of the area and recommendations for further actions in regards to those effects.

With this PM the County Museum of Norrbotten has fulfilled its part of the agreement.

With kind regards,

Nils Harnesk
Arkeolog

Kulturmiljöanalys över området Nunasvaara, Kiruna kommun, Norrbottens län

Inledning

På begäran av Amanda Scott, Talga Resources, har Norrbottens museum genomfört en sammanställning och analys av kulturmiljön i ovanstående område. I arbetet har ingått att beskriva känd kulturmiljö, potentiellt okända lämningar, påverkan på kulturmiljön vid gruvdrift samt rekommendationer för fortsatt arbete.

Beskrivning av området

Området för det föreliggande arbetet är beläget omkring 12 km NNV om samhället Vittangi. Arbetet har utgått ifrån det intresseområde som företaget Talga Resources angett, ett område som motsvarar närmare 47 km². Arbetet har däremot av naturliga skäl även omfattat områden, arkivmaterial, litteratur och kartor som även sträcker sig utanför angivet intresseområde då det annars hade blivit svårt att beskriva och analysera kulturmiljön.

Talga Resources intresseområde avgränsas i väster av bergen Nunasvaara och Hosiorinta som sluttar österut ned mot sjön Hosiojärvi och myrområdet Mukkanivajänkkä. I öster avgränsas området till stora delar av Vittangiälven, det nordöstra hörnet av området befinner sig däremot på östra sidan av Vittangiälven. I söder avgränsas intresseområdet i huvudsak av Torneälven förutom ett avsnitt som sträcker sig över på södra sidan av älven.

Bergen höjer sig som mest 380 m ö h medan terrängen sjunker ned mot 260 m ö h vid älven i söder och myrområdet i öster. Vegetationen präglas av frisk ristyp, vilket innebär tall- och granskog med inslag av löv.

Genomgång av FMIS

Företagets intresseområde har endast delvis fornminnesinventerats av det statliga inventeringsprojektet Skog och historia under 2000 och 2004, merparten av området är alltså inte inventerat vilket medför att vi i nuläget inte vet vilka lämningar som finns där.

Inom intresseområdet finns följande lämningar registrerade efter inventeringarna 2000 och 2004:

Nr	Identitet	Lämningstyp	Verksamhet
1	Jukkasjärvi 1383:1	Kulturhistorisk lämning	Tjärdal
2	Jukkasjärvi 1383:2	Fornlämning	Boplats

3	Jukkasjärvi 1384:1	Kulturhistorisk lämning	Tjärdal
4	Jukkasjärvi 1384:2	Kulturhistorisk lämning	Husgrund
5	Jukkasjärvi 1380:1	Fornlämning	Boplats
6	Jukkasjärvi 1381:1	Fornlämning	Boplatsgrop
7	Jukkasjärvi 1381:2	Kulturhistorisk lämning	Husgrund
8	Jukkasjärvi 1385:1	Fornlämning	Boplats
9	Jukkasjärvi 1385:2	Fornlämning	Härd
10	Jukkasjärvi 1386:1	Fornlämning	Härd
11	Jukkasjärvi 1378:1	Fornlämning	Fångstgrop
12	Jukkasjärvi 1378:2	Fornlämning	Härd
13	Jukkasjärvi 1379:1	Fornlämning	Boplatsgrop
14	Jukkasjärvi 1376:1	Fornlämning	Härd
15	Jukkasjärvi 1377:1	Fornlämning	Boplatsgrop
16	Jukkasjärvi 1377:2	Fornlämning	Härd
17	Jukkasjärvi 1375:1	Fornlämning	Härd
18	Jukkasjärvi 1373:1	Fornlämning	Härd
19	Jukkasjärvi 1373:2	Fornlämning	Härd
20	Jukkasjärvi 1374:1	Fornlämning	Boplatssområde
21	Jukkasjärvi 1363:1	Fornlämning	Härd
22	Jukkasjärvi 1364:1	Fornlämning	Härd
23	Jukkasjärvi 1364:2	Fornlämning	Härd
24	Jukkasjärvi 1822:1	Kulturhistorisk lämning	Bleckning
25	Jukkasjärvi 2:1	Kulturhistorisk lämning	Naturföremål/-bildning med tradition

Merparten av lämningarna som finns registrerade inom området utgörs alltså av fornlämningar som är skyddade enligt kulturmiljölagen (1988:950). Det är enligt lagen förbjudet att utan tillstånd från Länsstyrelsen rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering, eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning.

Majoriteten av fornlämningarna utgörs av härdar. Härdar utgörs av lämningarna efter eldplatser, antingen anlagda utomhus eller i en kåta, hydda eller hus. De övriga fornlämningarna utgörs av boplatser, boplatsgropar eller boplatssområden. Detta är lämningar från förhistorisk bosättning i området.

Övriga lämningar utgörs av kulturhistoriska lämningar, dessa skyddas inte av kulturmiljölagen men omfattas av hänsynsparagrafen (30 §) i skogsvårdslagen. Länsstyrelsen menar att planerad verksamhet bör så långt det är möjligt följa skogsvårdslagens hänsynsparagraf. Det innebär att arbetet bör ske med varsamhet och på ett sådant sätt att kulturlämningarna inte skadas eller förändras.

De kulturhistoriska lämningarna antas ha tillkommit efter 1850 och utgörs i detta område av två husgrunder, två tjärdalar, en blecka samt ett naturföremål/-bildning med tradition.

Tjärdalar utgör lämningarna efter tjärframställning. Tjärdalen är byggd ovan mark, ofta i en sluttning och är konformad med en öppning ned mot sluttningen, en s.k. tjärränna. En bleckning är enklast förklarat en inhuggen markering i ett träd. Ofta markerade de äldre leder och stigar men kan också ha markerat ägo-gränser eller inmutningar.

Naturföremålet utgörs av den välkända s.k. ”suptallen” som återfinns 1,5 m norr om väg E45 och återfinns inom intresseområdets sydvästligaste del. Tallen har ett väldigt säreget utseende med en rak, kvistlös stam som avslutas med en liten, ovanligt tät och bollformad krona. Enligt traditionen var det här hästkuskarna stannade för att ta en sup innan man fortsatte sin färd.

Litteratur- och arkivgenomgång

Förutom att det statliga inventeringsprojektet Skog och historia berört delar av intresseområdet har inga ytterligare fältarbeten utförts inom området. Första omnämmandet av Vittangi med närområde härrör från kung Gustav Vasas fiskeregister från 1553.

Fiskeregistret är en kartläggning av de sjöar där befolkningen i byarna inom dåvarande Torne och Kalix storsocknar bedrev fiske. Registret upprättades som en del av kungamaktens ambitioner att ta kontroll över nuvarande Norrbotten och beskatta dess invånare och tillgångar.

I registret nämns en ”Jonh Olsson i Helsingebyen”. Helsingebyen är det svenska namnet på den nu finska byn Kainuunkylä i Tornedalen. Denne Jonh Olsson äger då rätten till fisket i ’Visanusuj’. Detta är en plats som man genom forskning kunnat peka ut som Vittankisuantto, sv. Vittangiselet, ett sel i Torneälven invid det nutida samhället Vittangi (Nylund-Torstensson 1977:71ff).

Vid denna tid fanns alltså ingen permanent bebyggelse i området utan det brukades säsongsmässigt av samerna och besöktes endast periodvis av bofasta bönder från Torne och Kalix älvdalar.

Den samiska närvaron i området är något som påvisas av såväl lämningar, ortnamn, skriftligt källmaterial och den nutida markanvändningen. Ortnamnet Vittangi stammar ur det samiska namnet Vazáš, ett namn som återfinns i en rad olika platsnamn i och omkring samhället Vittangi. Namnets betydelse är däremot okänd (Bergfors 1928:333f).

Den första bofasta bebyggelsen i området etableras först 1674 som ett led i bruksverksamheten i bl.a. Svappavaara och Masugnsbyn. Detta kan utläsas i ett protokoll från tinget i Jukkasjärvi från 1679 där andra uppmanas att i lik-

het med "Hindrich Michelsson i Witzangi" bosätta sig mellan bruken. Bruksägarna var angelägna om att det skulle finnas logimöjligheter för resande mellan bruken och Vittangi ligger på en väldigt strategisk plats invid älven på ungefär halva avståndet mellan Svappavaara och Masugnsbyn, både sommar- och vintervägar följde Torneälven (Stenberg 1977:28f).

Bebyggelsen etablerades däremot som tidigare nämnts i ett område som sedan lång tid nyttjats av samer och tillresande bofast befolkning för fiske. De förhistoriska boplatserna och lösfynd av bl.a. en håleggad skifferyxa visar också att det funnits bosättning i området ända sedan stenålder (Länsmuseet Västernorrland).

De äldsta beskrivningarna av gruv- och bruksverksamheten i området omkring Vittangi har sitt ursprung i friherren och bruksägaren Samuel Gustaf Hermelins bok *"Försök till Mineral Historia öfver Lappmarken och Västbotten"* utgiven 1804. I boken nämner Hermelin malmfyndigheter i Vittangi-området som han använt för att blanda ut malm från Svappavaara med i masugnarna i Kengis (Johansson & Sidmalm 2000:7f).

De mineralfyndigheter som berörs av Talga Resources planer för brytning i området tillhör delvis dessa av Hermelin upptäckta mineralförekomster. Fyndigheterna vid Nunasvaara och Hosiorinta upptäcktes däremot under 1910-talet av malmletaren Wilhelm Thisell (Johansson & Sidmalm 2000:10ff).

Thisell var den första som på allvar försökte exploatera malmförekomsterna i och omkring Vittangi och etablerade därför gruvnybygget vid Soitola varifrån han inledde provborrningar och provbrytningar av malmförekomsterna i Jölketkurkkio, Nunasvaara och Nunasjärvenmaa (Johansson & Sidmalm 2000:36ff).

Historiska kartor

Vid en genomgång av historiskt kartmaterial från Lantmäteriet och Riksarkivet kan det konstateras att endast två kartor finns upprättade över Nunasvaara med närområde.

Den äldsta kartan över området utgörs av en generalstabskarta daterad 1889. På kartan finns inga byggnader, vägar eller andra konstruktioner inom det aktuella intresseområdet. Kartan är däremot väldigt högupplöst vilket gör att t.ex. samiska visten eller stigar som kan ha funnits i området inte syns. Närmsta bebyggelse är den som finns i nuvarande Vittangi.

Nästa karta av intresse för området är den som upprättades i samband med att laga skifte genomfördes i Vittangi by med dess omgivande marker. Denna karta från 1924 omfattar även Talga Resources intresseområde. I denna karta ses bl.a. den närmast kvadratiska fastigheten Stenbrottet 2:1 där det finns noterat att det avsattes i samband avvittringarna under senare delen av 1800-talet.

Även en del av de malmfyndigheter som anges i Talga Resources kartunderlag finns utmarkerade på denna karta som ”utmål för mineralfyndigheter”.

På kartan finns även en mindre väg eller led utritad som ungefärligen följer den nuvarande vägen genom den södra delen av intresseområdet. Det är möjligt och också troligt att den nya vägen har anlagts på den äldre vägen men delar av en äldre vägsträckning kan alltså finnas kvar i området.

I GIS-underlag från Sametinget anges det att det 1945 funnits samiska visten på två platser inom det angivna intresseområdet. Visten som bör ha funnits även 1924 vilket visar att kartunderlaget inte redovisar på detaljnivå de olika näringar och verksamheter som bedrivits inom intresseområdet.

Studerade kartor

Rikets allmänna kartverks arkiv

Karta/Akt	Kartserie/Åtgärd	Årtal
Vittangi J242-10-1	Generalstabskartan	1889

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Karta/akt	Kartserie/Åtgärd	Årtal
25-KIJ-28	Laga skifte	1924

Kulturmiljöanalys

Kulturmiljöerna och kulturhistorien i det område som Talga Resources önskar exploatera har ett långt tidsdjup som sträcker sig från stenålder och in i modern tid.

Detta påvisas av de förhistoriska boplatserna som registrerats inom det aktuella intresseområdet och bl.a. lösfyndet av den ovan nämnda håleggade skifferyxan.

Härdarna, som utgör merparten av fornlämningarna registrerade inom intresseområdet, kan troligen kopplas till äldre tiders renskötsel och den samiska närvaron i området. Området uppträder i det historiska källmaterialet först 1553 i samband med att den svenska kronan börjar skattlägga området. Då finns det ingen bofast befolkning i området utan det brukas säsongsmässigt av samerna som funnits i området sedan lång tid tillbaka och av tillresande bönder från Tornedalen för fiske.

Ortnamnet Vittangi stammar ur det samiska namnet Vazáš vilket visar att den samiska närvaron i området är äldre än den bofasta, finsktalande befolkningen som från och med 1674 etablerar sig i området och förfinskar det samiska platsnamnet till Vittanki. Det styrks i många av de andra plats- och naturnamnen i området som även de till stora delar har samiskt ursprung.

Platsnamn med finskt ursprung härrör sannolikt från perioden då den fasta bebyggelsen etableras, en del av dem kan däremot härröra från den äldre fasen då befolkningen från Torne älvdal bedrev fiske i området. Svenska platsnamn får anses som sentida.

I det nämnda underlaget från Sametinget anges att det funnits två visten inom det aktuella intresseområdet 1945 och även lederna hade en delvis annan sträckning genom området. Idag tillhör området Talma sameby vars östligaste kärnområde, Soitolasuanto, sträcker sig in något i den västligaste delen av företagens intresseområde.

Inom intresseområdet återfinns även ett s.k. trivselland, ett område med väldigt gott bete som gör det lätt att samla ihop renarna. Detta trivselland återfinns precis vid det planerade gruvområdet. Även två andra större uppsamlingsområden med gott bete återfinns inom intresseområdet.

I intresseområdets södra och nordöstra del löper viktiga renflyttningsleder för Talma sameby. Dessa anknyter till viss del till de äldre flyttlederna från 1945 som anges i underlaget från Sametinget. Även de två vistena som anges ha funnits inom intresseområdet 1945 anknyter genom sin lokalisering till de bägge uppsamlingsområdena.

Den renskötsel som bedrivs idag inom intresseområdet har alltså en koppling till äldre renskötsel i området.

Gruv- och bruksverksamheten i området tar sin början under det sena 1600-talet då nybygget i Vittangi etableras för att logi ska kunna tillhandahållas resande mellan bruken i Masugnsbyn och Svappavaara. Under samma period upptäcks de första malmfyndigheterna i området av bruksägaren Hermelin.

Prospektering och provbrytningar börjar däremot inte på allvar förrän under tidigt 1900-tal då Wilhelm Thisell inleder sitt malmletande i området, många av de nu aktuella malmfyndigheterna hittades av honom under denna period. Soitola gruvnybygge etableras av Thisell under 1910-talet för att provborra och provbryta fyndigheter inom bl.a. det nu aktuella intresseområdet.

Mot bakgrund av att stora delar av det aktuella intresseområdet inte är forminnesinventerat kan vi med säkerhet anta att fler lämningar, liknande de som redovisats i denna kulturmiljöbeskrivning, kvarstår att återupptäcka i området.

Antikvarisk bedömning och rekommendationer

Innan en mer detaljerad plan för exploatering upprättas bör en särskild arkeologisk utredning enligt kulturmiljölagen utföras för att få en komplett bild av kulturmiljön inom intresseområdet då vi idag saknar detta underlag. Det är viktigt att hela den planerade ytan som verksamheten kommer att uppta utreds.

Ett sådant tillvägagångssätt möjliggör en planering av den tänkta gruvverksamheten med tillhörande infrastruktur, industriområden, dammanläggningar etc. som minimerar negativ påverkan på kulturmiljöerna i området och därmed också kostnaderna för företaget.

En särskild arkeologisk utredning beslutas av Länsstyrelsen. Vi rekommenderar Talga Resources att ta kontakt med myndigheten om detta för att få till stånd en tidig process, detta innan företaget beslutat sig om var i terrängen de vill placera ut infrastruktur och industriområden.

De lämningar som redan finns registrerade inom intresseområdet kan komma att påverkas beroende på hur den planerade gruvverksamheten med vidhängande infrastruktur planeras och förläggs inom det aktuella området. Det går därför inte att säga något om påverkan på dessa lämningar i dagsläget.

Den traditionella renskötseln inom Talma sameby kommer att påverkas av den planerade gruvetableringen då det planerade gruvområdet återfinns inom ett av samebyns trivselland. Hur de två uppsamlingsområdena, den mindre delen av deras kärnområde som återfinns inom intresseområdet och flyttlederna påverkas beror på hur företaget avser att förlägga sin verksamhet inom området.

Referenser

Bergfors, Georg (1928). *Norrbotten II*. Uppsala.

Johansson, Frans & Sidmalm, Torsten (2000). *Vittangi – ett mineralrike i Lappland*. Vittangi.

Nylund-Torstensson, Eivor (1977). 1553 års fiskeregister för Torneå och Kalix storsocknar. *Namn och bygd. Tidskrift för Nordisk ortnamnsforskning. Årgång 65*. Uppsala.

Stenberg, Stig (1977). *Befolkningsutvecklingen i Vittangi. Vittangi*. Kalix.

Länkar

Håleggad skifferyxa från Vittangi, förvaras vid Länsmuseum i Västernorrland

- <http://www.murberget.se/upptack/foremalspost.aspx?invnr=M10794&litt=->

Lantmäteriets historiska kartor

- <https://www.lantmateriet.se/Kartor-och-geografisk-information/Historiska-kartor/>

Riksarkivets historiska kartor

- <http://jordebok.ra.se/kartsok.php>

Fornminnesregistret

- <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Nils Harnesk

Arkeolog

Norbottens museum

2016-04-29